

<https://doi.org/10.18778/1644-857X.24.01.09>

KONRAD SŁOWIŃSKI
KATOLICKI UNIwersYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II /
JOHN PAUL II CATHOLIC UNIVERSITY OF LUBLIN
 <https://orcid.org/0000-0003-3714-8992>

Kwestionariusz ewidencyjny jako jedna z kategorii spraw operacyjnych Służby Bezpieczeństwa na przykładzie akt zgromadzonych w zasobie Delegatury Instytutu Pamięci Narodowej w Radomiu

ABSTRACT

Registration Questionnaire as One of the Categories of Operational Matters of the Security Service on the Example of Files Collected in the Resources of the Delegation of the Institute of National Remembrance in Radom

The article aims to discuss one of the categories of documents produced by the Security Service, which consists of registration questionnaires constituting a legacy of the Provincial Headquarters of the Citizens' Militia in Radom and its local units, transformed in 1983 into the Provincial Office of Internal Affairs. To precisely illustrate this problem, it was necessary to firstly present the structure of the local Security Service at that time and its departments in the Municipal Military District/WUSW, where the registration questionnaires were established. Then, the paper focuses on presenting the most important provisions regulating their application and describing the categories of people to whom they should be applied. As a result, it was possible to more precisely illustrate the basis on which the registration questionnaire was created and what the process looked like. The next part of the work describes the EC in terms of their content. The work concludes in a detailed explanation of the circumstances in which the questionnaire was completed.

© by the author, licensee University of Lodz – University of Lodz Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)
Funding Information: Not applicable. **Conflicts of interests:** None. **Ethical Considerations:** The Authors assure of no violations of publication ethics and take full responsibility for the content of the publication.
Declaration regarding the use of GAI tools: not used

Received: 2025-03-25. Verified: 2025-03-27. Revised: 2025-03-10. Accepted: 2025-03-25

Keywords: Polish People's Republic, Security Service, registration questionnaire, Provincial Headquarters of the Citizens' Militia / Provincial Office of Internal Affairs in Radom, Archive of the Institute of National Remembrance

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest omówienie jednej z kategorii dokumentów wytworzonych przez SB, którą były kwestionariusze ewidencyjne stanowiące spuściznę po Komendzie Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej w Radomiu i jej jednostkach terenowych, przekształconej w 1983 r. w Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych. Dokładne zilustrowanie tego problemu wymagało na wstępie ukazania struktury miejscowej Służby Bezpieczeństwa w tamtym okresie i jej wydziałów w KW MO/WUSW, w których powstawały KE. Następnie uwagę skupiono na przedstawieniu najważniejszych przepisów regulujących ich stosowanie oraz opisano kategorie osób, którym powinno się je zakładać. Dzięki temu możliwe stało się dokładniejsze zobrazowanie podstaw, w oparciu o które dochodziło do założenia kwestionariusza ewidencyjnego oraz ukazanie, jak ten proces wyglądał. W dalszej części pracy dokonano charakterystyki KE pod względem ich treści. Na końcu pracy szczegółowo objaśniono okoliczności, w jakich dochodziło do zakończenia prowadzenia kwestionariusza.

Słowa kluczowe: Polska Rzeczpospolita Ludowa, Służba Bezpieczeństwa, kwestionariusz ewidencyjny, Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej / Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Radomiu, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Jedną z form pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa były tzw. kwestionariusze ewidencyjne (KE). Zakładano je osobom, które ze względu na swoją przeszłość lub aktualną postawę – w ocenie władz PRL – powinny znaleźć się pod stałą lub okresową kontrolą, gdyż w określonych warunkach mogły stanowić zagrożenie dla ówczesnego systemu¹. W literaturze przedmiotu kwestionariusze ewidencyjne do tej pory opisywano dość zdawkowo, przy okazji przedstawiania ogólnych metod działalności SB lub też w kontekście pojedynczych przypadków dotyczących rozpracowywania konkretnej osoby, nie zagłębiając się jednak w szerszą analizę samego źródła. Tymczasem stanowią one niezwykle ciekawy i cenny materiał badawczy. Pozwalają m.in. na prześledzenie sposobu, w jaki SB zdobywała informacje na temat rozpracowywanych osób i poznanie metod, jakie w tym celu stosowała. Ponadto umożliwiają przeanalizowanie podejmowanych przez nią działań wobec konkretnych ludzi wywodzących się z odmiennych, niekiedy bardzo

¹ Ł. Kamiński, *Lingua securitatis*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, R. III, nr 1, s. 212.

się od siebie różniących środowisk. Z tego względu, że zakładane kwestionariusze dotyczyły często działaczy z różnych ugrupowań opozycyjnych, jak chociażby KOR, NSZZ „Solidarność” czy KPN, można dziś – po uprzednim poddaniu ich krytyce naukowej – wykorzystać je do opracowania zarówno biogramów członków tych organizacji, jak także prześledzenia ich struktur. Dzięki różnorodności danych zgromadzonych w tych archiwaliach stanowią one również doskonałą bazę źródłową do poznania najnowszej historii danego regionu, zwłaszcza w zakresie działań podejmowanych przez SB wobec jego mieszkańców. Zebrane przez funkcjonariuszy szczegółowe informacje mogą także posłużyć jako interesujące materiały chociażby do analizy statystycznej, przede wszystkim w przypadku rozważań o charakterze socjologicznym lub politologicznym.

W niniejszym artykule scharakteryzowano kwestionariusze ewidencyjne wytworzone przez Komendę Wojewódzką Milicji Obywatelskiej w Radomiu i jej jednostki terenowe, przekształconą w 1983 r. w Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych, której sygnaturę archiwalną wytwórca oznaczył rzymską liczbą II. Powyższa dokumentacja znajduje się w zasobie Delegatury Instytutu Pamięi Narodowej w Radomiu. Podczas kwerendy sięgnięto także do materiałów administracyjnych znajdujących się w oddziale IPN w Gdańsku oraz w centrali IPN. Zakres chronologiczny artykułu obejmuje lata 1975–1989 i wyznaczają go daty funkcjonowania i wytwarzania dokumentacji przez aktotwórcę.

Struktura organizacyjna Służby Bezpieczeństwa w KW MO/WUSW w Radomiu

Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Radomiu (późniejszy WUSW) rozpoczęła działalność z dniem 1 czerwca 1975 r. Została ona utworzona w związku z wprowadzeniem nowego podziału administracyjnego Polski, w wyniku którego powstało 49 województw – w tym województwo radomskie². Jej strukturę na tym obszarze określono Zarządzeniem organizacyjnym nr 0100/Org. ministra spraw wewnętrznych z dnia 11 czerwca 1975 r.³ Na czele KW MO w Radomiu stał komendant wspierany przez trzech zastępców:

² Ustawa z dnia 28 V 1975 r. o dwustopniowym podziale administracji państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych, Dziennik Ustaw PRL 1975, nr 16, poz. 91.

³ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce 1975–1990. Kadra kierownicza*, t. III, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008, s. 41.

ds. SB, ds. MO i ds. Administracyjno-Gospodarczych (od 1981 r. także ds. Polityczno-Wychowawczych)⁴. Jeśli chodzi o pion Służby Bezpieczeństwa, to jej schemat organizacyjny zasadniczo nie różnił się od tych w innych komendach wojewódzkich i był tożsamy ze strukturami SB w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych. Poszczególnym departamentom w MSW odpowiadały wydziały w KW MO, które miały w swoich kompetencjach prowadzenie tych samych spraw co ich odpowiedniki w resorcie. W radomskiej Komendzie Wojewódzkiej MO w pierwszych kilku latach jej funkcjonowania istniało 11 wydziałów SB⁵. Dla potrzeb artykułu szczególnie istotne stało się w tym miejscu dokładne omówienie działalności tych z nich, w których powstawały KE. Akta będące przedmiotem niniejszych badań wytworzone były głównie przez Wydział III i jego jednostki terenowe, lecz nie tylko, gdyż w poddanym analizie zbiorze znajdują się także te wytworzone przez wydziały II, III A (późniejszy V), IV oraz VI (powstały w 1985 r., o którym szerzej w dalszej części pracy). W zasobie archiwalnym radomskiej delegatury KE oznaczone zostały sygnaturą IPN Ra 05.

Wydział II zajmował się przede wszystkim zabezpieczeniem kontrwywiadowczym, w tym ochroną obiektów o znaczeniu strategicznym. Wydział III zwalczał szeroko rozumianą działalność antypaństwową, czyli przede wszystkim „dywersję” ideologiczną, polityczną i ekonomiczną. W związku z tym kontrolował środowiska kultury, szkolnictwa i nauki oraz mniejszości narodowych. Ponadto odpowiadał za zabezpieczenie operacyjne gospodarki, a także rozpracowywanie opozycji politycznej (w przypadku Wydziału III KW MO w Radomiu jego zadania zostały dodatkowo poszerzone po wydarzeniach z Czerwca 1976 r., kiedy to funkcjonariuszy zobligowano do rozpracowywania uczestników robotniczego protestu)⁶. W 1979 r. w strukturze SB w KW MO w Radomiu powołano Wydział III A, odpowiadający za „ochronę” gospodarki, który w 1981 r. przekształcono w Wydział V. Wydział IV zajmował się działaniami przeciwko Kościołowi katolickiemu i innym związkom

⁴ Sprawozdanie z działalności KW MO w Radomiu za 1975 r., 27 I 1976, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Radomiu [dalej: AIPN Ra], sygn. 02/355, t. III, s. 12.

⁵ Sprawozdanie z kontroli stanu prac w sprawach operacyjnego rozpracowania prowadzonych przez Wydziały SB, 5 X 1981, AIPN Ra, sygn. 02/160, s. 3–16.

⁶ M. Krzysztofik, A. Kutkowski, *Komunistyczne organy bezpieczeństwa na ziemi radomskiej*, [w:] *Twarze radomskiej bezpieki. Katalog wystawy*, Lublin 2008, s. 18.

wyznaniowym. W latach 1981–1985 odpowiadał również za zabezpieczanie sektora gospodarki wiejskiej (w tym NSZZ „Solidarność” Rolników Indywidualnych)⁷.

Oprócz tych komórek organizacyjnych, w których powstawały kwestionariusze ewidencyjne, w skład tamtejszej Służby Bezpieczeństwa wchodziła także grupa jednostek zabezpieczenia operacyjnego, do zadań której należało: w Wydziale „B” prowadzenie tzw. obserwacji zewnętrznej na rzecz wydziałów operacyjnych SB, w Wydziale „C” prowadzenie ewidencji operacyjnej i archiwum, w Wydziale „T” zajmowanie się instalacją i eksploatacją techniki operacyjnej, w Wydziale „W” perlustracja korespondencji, Samodzielna zaś Sekcja „A” odpowiadała za obsługę kodowo-szyfrową⁸. Ponadto w pionie SB w KW MO w Radomiu działały także: Wydział Paszportów mający w swoich kompetencjach załatwianie formalności związanych z podróżami zagranicznymi oraz Wydział Śledczy prowadzący postępowania karne w sprawach postrzeganych jako polityczne i związanych z przestępczością gospodarczą w zakładach gospodarki „ochranianej” przez wydziały operacyjne SB⁹.

Jeśli chodzi o struktury SB w terenie, należy podkreślić, iż w wyniku wprowadzenia reformy administracyjnej w 1975 r., która znosiła powiaty, w województwie radomskim (podobnie jak i w całej Polsce) likwidacji uległy dotychczas działające komendy powiatowe MO, a co za tym szło także funkcjonujące w nich referaty ds. SB. Przekształcenia te nie oznaczały jednak, iż bezpieczeństwa zupełnie zniknęła z terenu. W miejscowościach mających większe znaczenie dla Służby Bezpieczeństwa przy KM MO i komisariatach powstawały grupy operacyjne poszczególnych wydziałów operacyjnych i zabezpieczenia operacyjnego SB. Na obszarze województwa radomskiego w komisariatach w Białobrzegach, Grójcu, Ilży, Kozienicach, Lipsku, Pionkach, Przysusze, Szydłowcu, Warce i Zwoleniu funkcjonowały terenowe grupy Wydziału Paszportów, podległe Wydziałowi Paszportów SB KW MO w Radomiu. Ponadto w dalszym ciągu przy ważniejszych przedsiębiorstwach działały grupy zabezpieczające

⁷ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997, s. 248.

⁸ P. Piotrowski, *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, R. III, nr 1, s. 82 i nn.

⁹ Szerzej na temat zadań spoczywających na Wydziałach Paszportów i Wydziałach Śledczych KW MO/ WUSW por. m.in. P. Pleskot, *W cieniu centrali. Struktury pionu SB Komendy Stołecznej MO i Stołecznego Urzędu Spraw Wewnętrznych w latach 1975–1990*, Warszawa 2018, s. 136, 153.

(tak było np. przy Zakładach Tworzyw Sztucznych „Pronit” w Pionkach czy Elektrowni Kozienice), które wchodziły w skład Wydziału III, a od 1 lipca 1979 r. Wydziału III A działającego w radomskiej Komendzie Wojewódzkiej MO¹⁰.

Konieczność zwalczania opozycji antykomunistycznej wymusiła na kierownictwie MSW dokonanie istotnych zmian w strukturze tego resortu i SB. Na mocy Ustawy z 14 lipca 1983 o urządzie Ministra Spraw Wewnętrznych i zakresie działania podległych mu organów KW MO w Radomiu (tak jak inne tego typu jednostki w Polsce) została przekształcona z dniem 1 sierpnia 1983 r. w Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych¹¹. Rok później w radomskiej SB w WUSW na bazie istniejącego w Wydziale Inspekcji (funkcjonującym w pionie MO) stanowiska starszego inspektora ds. ochrony przemysłu powołano Inspektorat Ochrony Przemysłu. Na początku 1985 r. zaś zorganizowano w tamtejszych strukturach Służby Bezpieczeństwa Inspektorat Ochrony Funkcjonariuszy, który zajmował się działaniami operacyjnymi wobec pracowników MSW podejrzanych o popełnienie przestępstw. Dnia 1 marca 1985 r. w WUSW wydzielono z Wydziału IV SB Samodzielną Sekcję VI SB, przemianowaną 1 listopada 1985 r. na Wydział VI, który przejął kompetencje dotyczące sektora wiejskiego¹². Tym samym kontrolował on operacyjnie sektor rolno-spożywczy. Do kolejnych poważnych zmian organizacyjnych doszło w następstwie zmieniającej się w 1989 r. sytuacji społeczno-politycznej w Polsce. Jesienią w wyniku likwidacji w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych departamentów III, IV, V i VI oraz Inspektoratu Ochrony Przemysłu i Biura Studiów MSW swoją działalność zakończyły także ich „odpowiedniki” w radomskim WUSW. W ich miejsce powołano wydziały: Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa (dotychczasowy Wydział III), Ochrony Gospodarki (V i VI) oraz Studiów i Analiz (IV), co odpowiadało nowemu układowi przyjętemu w MSW. Kolejne modyfikacje prowadzące do stopniowej likwidacji tej formacji w radomskiej WUSW nastąpiły w 1990 r., kiedy to w miejsce SB utworzono Urząd Ochrony Państwa z 14 delegaturami na terenie kraju, w tym jedną w Radomiu, a pion milicyjny przekształcono w Policję, czego następstwem stało się

¹⁰ M. Krzysztofik, A. Kutkowski, *op. cit.*, s. 17.

¹¹ Dokładny tryb funkcjonowania tych jednostek organizacyjnych określono w Zarządzeniu nr 03/84 MSW z dnia 20 I 1984 r. w sprawie zakresu działania wojewódzkiego urzędu spraw wewnętrznych, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie [dalej: AIPN], sygn. 0045/86, k. 40–54.

¹² Por. <https://inwentarz.ipn.gov.pl/node/2547999?> (dostęp: 12 I 2024).

utworzenie Komendy Wojewódzkiej Policji w Radomiu¹³. W efekcie tych przeobrażeń, na mocy decyzji nr 011/90 szefa WUSW w Radomiu z 21 maja 1990 r. w sprawie realizacji Zarządzenia nr 043/90 MSW z dnia 10 maja 1990 r. dot. zaprzestania działalności SB, rozwiązano w radomskiej WUSW Służbę Bezpieczeństwa¹⁴.

Zlikwidowanie w 1975 r. komend powiatowych MO i tym samym działających tam referatów Służby Bezpieczeństwa spowodowało dużą lukę w systemie organizacyjno-operacyjnym SB w terenie. Braki te szczególnie mocno uwidoczniły się na początku lat osiemdziesiątych, kiedy to na obszarze całego kraju wzmożła się działalność opozycyjna. Z tego też względu pojawił się pomysł ponownego powołania pionów SB w KM MO i komisariatach MO. W tym celu w styczniu 1983 r. zarządzeniem gen. Czesława Kiszczaaka wprowadzono podział województw na rejony, którym przyporządkowano komendy miejskie, dzielnicowe i posterunki MO. Komórki SB pojawiły się w nich z dniem 1 kwietnia t.r., kiedy to wprowadzono stanowiska zastępców komendantów ds. SB w KM MO i zastępców kierowników ds. SB w niektórych komisariatach MO¹⁵. Na terenie województwa radomskiego struktury SB utworzono w komisariatach MO w Białobrzegach, Grójcu, Koźlenicach, Lipsku, Przysusze, Szydłowcu i Zwoleńcu (nie stworzono ich natomiast w Komendzie Miejskiej MO w Radomiu, którego teren był „zabezpieczany” przez pracowników SB KW MO/WUSW). Na mocy ustawy z 14 lipca 1983 r. o MSW z dniem 1 sierpnia t.r. wszystkie te jednostki, a także KM MO w Radomiu przemianowane zostały na Rejonowe Urzędy Spraw Wewnętrznych (RUSW). Służba Bezpieczeństwa funkcjonowała w nich do początku 1990 r., kiedy to – pod wpływem dokonujących się zmian systemu ustrojowego w Polsce – Zarządzeniem nr 3/90 szefa WUSW w Radomiu z dnia 11 stycznia t.r. zakończyła swoją działalność na obszarze województwa radomskiego SB w RUSW, co formalnie nastąpiło kilkanaście dni później¹⁶.

¹³ Po wejściu w życie Ustawy o Urzędzie Ochrony Państwa z 6 IV 1990 r. oraz na mocy Ustawy o Policji z 6 IV 1990 r. w dniu 10 V 1990 r. minister spraw wewnętrznych wydał Zarządzenie nr 043/90 likwidujące SB. Por. *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013, s. 295–297.

¹⁴ Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych nr 043/90 w sprawie zaprzestania działalności Służby Bezpieczeństwa, AIPN, sygn. 1585/17088, k. 2–4.

¹⁵ H. Dominiczak, *op. cit.*, s. 254.

¹⁶ Sprawozdanie z kontroli doraźnej dot. „oceny stopnia wykorzystania pracowników Służby Bezpieczeństwa RUSW i osiągniętych wyników w pracy w pionie MO”, 22 III 1990, AIPN Ra, sygn. 02/158, s. 196.

Przepisy regulujące stosowanie kwestionariuszy ewidencyjnych

Kwestionariusze ewidencyjne jako forma pracy operacyjnej zostały wprowadzone Zarządzeniem nr 006/70 MSW z dnia 1 lutego 1970 r. w sprawie pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa i zastąpiły stosowane do tej pory sprawy obserwacji operacyjnej¹⁷. Innymi podstawowymi przepisami dotyczącymi zasad pracy operacyjnej oraz ewidencyjnej SB w omawianym okresie były również: Zarządzenie nr 079/72 MSW z dnia 2 sierpnia 1972 r. w sprawie rejestracji przez jednostki Służby Bezpieczeństwa osób i spraw oraz sprawdzania i udzielania informacji, wcielające w życie *Instrukcję w sprawie zakresu i trybu rejestracji przez jednostki SB osób i spraw oraz sprawdzania i udzielania informacji*¹⁸, Zarządzenie nr 034/74 MSW z dnia 10 maja 1974 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych¹⁹ oraz Zarządzenie nr 00102/89 MSW z dnia 9 grudnia 1989 r. wdrażające *Instrukcję w sprawie szczegółowych zasad działalności operacyjnej Służby Bezpieczeństwa*, która w miejsce kwestionariuszy ewidencyjnych wprowadzała sprawę profilaktyki operacyjnej²⁰. Należy pamiętać również o tym, że oprócz przytoczonych powyżej generalnych przepisów dotyczących zasad pracy operacyjnej i ewidencji operacyjnej SB istniał znaczny obszar zwyczajów czy niepisanych zasad, które poniekąd stanowiły uzupełnienie obowiązujących przepisów nakładanych odgórnie.

Metodom i formom pracy operacyjnej poświęcono rozdział IV wprowadzonej – wspomnianym wyżej zarządzeniem z 1970 r. – *Instrukcji o pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa resortu spraw wewnętrznych*, która wymieniała cztery zasadnicze rodzaje spraw: sprawę operacyjnego sprawdzenia, sprawę operacyjnego rozpraco-

¹⁷ Zarządzenie nr 006/70 MSW z dnia 1 II 1970 r. w sprawie pracy operacyjnej SB resortu spraw wewnętrznych, AIPN Ra, sygn. 02/349, t. II, s. 470–471.

¹⁸ Instrukcja ta stanowiła integralną część Zarządzenia nr 079/72 ministra spraw wewnętrznych z dnia 2 VIII 1972 r. w sprawie rejestracji przez jednostki SB osób i spraw oraz sprawdzania i udzielania informacji, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku [dalej: AIPN Gd], sygn. 508/9, b.p.

¹⁹ Zarządzenie nr 034/74 ministra spraw wewnętrznych z dnia 10 V 1974 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, AIPN, sygn. 01225/783, s. 340–411.

²⁰ *Instrukcja w sprawie szczegółowych zasad działalności operacyjnej Służby Bezpieczeństwa* (Załącznik do Zarządzenia nr 00102/89 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 09 grudnia 1989 r.), [w:] *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. T. Ruzikowski, Warszawa 2004, s. 142–159.

wania, sprawę obiektową oraz kwestionariusz ewidencyjny. Tę ostatnią kategorię instrukcja definiowała jako formę dokumentacji operacyjnej inwigilowanych osób, które:

- 1) były w przeszłości karane za wrogą działalność;
- 2) były podejrzane o organizowanie wrogich manifestacji, wystąpień, podsycanie nastrojów niezadowolenia, prowadzenie wrogiej propagandy;
- 3) swoim zachowaniem i postawą nasuwają uzasadnione podejrzenie, że mogą podjąć wrogą działalność w chwili powstania sprzyjających ku temu warunków;
- 4) zajmowały eksponowane stanowiska w instytucjach i organizacjach prowadzących lub inspirujących działalność przeciwko PRL albo innym krajom socjalistycznym²¹.

Dyrektorzy departamentów II, III, IV i VI, opierając się na omawianym zarządzeniu, wydali przepisy ściśle określające kategorie osób, którym powinno zakładać się kwestionariusze ewidencyjne. Według ich wytycznych Departament II MSW, Wydziały II KW MO/WUSW powinny prowadzić tę kategorię sprawy wobec tych obywateli PRL, którzy m.in.: w przeszłości byli karani za współpracę z obcym wywiadem albo za przekazanie lub usiłowanie przekazania temu wywiadowi wiadomości; w przeszłości byli rozpracowywani jako podejrzani o powiązania ze służbami specjalnymi innych państw, lecz nie zdołano tego udowodnić; w przeszłości pracowali w organach wywiadu, kontrwywiadu lub policji państw zachodnich; w przeszłości zbiegli za granicę nielegalnie albo odmówili powrotu do kraju, a później powrócili do Polski – jeśli w czasie pobytu w państwach zachodnich zetknęli się z pracownikami służb specjalnych innych państw albo decyzja ich powrotu nasuwała przypuszczenie, że podjęta została na zlecenie tych służb; nielegalnie usiłowali przekroczyć granicę PRL albo w podobny sposób przedostać się do państw zachodnich z terenu innych krajów socjalistycznych i zostali deportowani do kraju; otrzymywali z zagranicy pomoc materialną w znacznych rozmiarach; posiadali rodzinne lub towarzyskie powiązania z pracownikami służb specjalnych z innych krajów lub osobami zbiegłymi z kraju; podczas legalnego pobytu za granicą zetknęli się z działalnością służb specjalnych

²¹ Zarządzenie nr 006/70..., s. 470.

innych państw (byli indagowani, ankietowani lub przesłuchiwani przez pracowników albo współpracowników wywiadu, kontrwywiadu lub policji); w przeszłości pozostawali albo aktualnie znajdowali się w obszarze zainteresowania służb specjalnych innych krajów; utrzymywali w czasie pobytu w krajach socjalistycznych podejrzane, wymagające wyjaśnienia kontakty z cudzoziemcami z krajów kapitalistycznych; otrzymane paszporty wykorzystali niezgodnie z celem, trasą lub charakterem podróży, a fakty te ukrywali; byli przywódcami, aktywistami i członkami nielegalnych organizacji na terenie kraju oraz osobami, których zrealizowane lub planowane wyjazdy za granicę były inspirowane przez służby specjalne innych państw²².

Jeżeli chodzi zaś o Departament III MSW, Wydziały III KW MO/WUSW i jego odpowiedniki w terenie, powinny one prowadzić kwestionariusze ewidencyjne m.in. osób: utrzymujących kontakt z działaczami grup opozycyjnych; zajmujących się kolportażem ulotek, literatury bezdebitowej; nawołujących do organizowania strajków czy też innych nielegalnych działań; uprzednio represjonowanych w różnych formach (byłych uczestników wydarzeń, konfliktów, strajków); byłych działaczy ugrupowań antypaństwowych czy wreszcie osób ze środowisk kulturalno-twórczych, których postawa, sposób bycia i zachowanie wskazywać mogły na prowadzenie działalności mogącej godzić w ustroj PRL²³.

Na szczęble Departamentu IV MSW i jego odpowiedników w terenie – zgodnie z wytycznymi dyrektora – kwestionariusze ewidencyjne powinno prowadzić się w referatach SB KP MO oraz w Wydziałach IV KW MO/WUSW (równorzędnych) m.in. dla: świeckich pracowników i zakonnic zatrudnionych w kuriach biskupich, wydawnictwach kościelnych, sądach duchownych, seminariach itp. (z wyjątkiem personelu pomocniczego); członków instytutów świeckich; aktywnych działaczy szczębla wojewódzkiego i powiatowego PAX i Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego oraz Klubów Inteligencji Katolickiej; członków nielegalnego związku wyznaniowego świadków Jehowy pełniących funkcje – kierowników

²² Wykaz kategorii osób, na które Departament II MSW, Wydziały II KW MO (równorzędnych) i Referaty Służby Bezpieczeństwa KP MO (równorzędnych) powinny prowadzić kwestionariusze ewidencyjne, b.d., AIPN, sygn. 0296/198, t. II, s. 13–118. W dokumencie tym szczegółowo omówiono kategorię osób – obywateli PRL, którym jednostki pionu tego departamentu powinny zakładać i prowadzić KE.

²³ Instrukcja nr 003/79 dyrektora Departamentu III A MSW z dnia 25 V 1979 r., AIPN, sygn. 220/14, s. 425–434.

okręgów i ich zastępców, kierowników obwodów i ich zastępców, szefów produkcji literatury, byłych pracowników nielegalnych drukarni i aktywnych sług zborów; duchownych wyznań nierzymskokatolickich (księży, pastorów, kaznodziejów). W wydziałach samego zaś Departamentu IV, w myśl niniejszych przepisów, tą kategorią sprawy należało objąć m.in.: czołowych działaczy spośród katolików świeckich; osoby zajmujące stanowiska kierownicze w stowarzyszeniach katolików świeckich; redaktorów czasopism i wydawnictw katolickich, a także biskupów i inne osoby zajmujące wyższe godności lub stanowiska centralne w kościołach i związkach wyznaniowych nierzymskokatolickich²⁴.

Z kolei biorąc pod uwagę Departament VI MSW, Wydziały VI WUSW, powinny prowadzić tę kategorię sprawy wobec tych osób, które: w przeszłości prowadziły wrogą działalność, a ich obecna postawa i zachowanie nasuwa przypuszczenie, że w sprzyjających okolicznościach ponownie mogą podjąć wrogą działalność; należały do antysocjalistycznych i antypaństwowych organizacji lub były karane za taką działalność; były inspiratorami, przywódcami nielegalnych form protestu bądź osobami, które były podejrzane o organizowanie wrogich manifestacji, wystąpień, podsycanie nastrojów niezadowolenia, prowadzenie wrogiej propagandy itp.²⁵

Uzupełniając niniejsze informacje, należy jeszcze dodać, że w oparciu o obowiązujące akty prawne poszczególne wydziały KW MO/WUSW organizowały oraz prowadziły kompleksową ochronę operacyjną, zarówno w zakresie wybranych zagadnień, jak i w określonych środowiskach. Środkiem do tego było przede wszystkim zapewnianie dopływu bieżących informacji o faktach i zagrożeniach, a głównym celem prowadzenie działalności zmierzającej do likwidacji skutków oraz ograniczenia ich następstw. Co to oznaczało w praktyce? Krótko mówiąc, najpierw musiało dojść do stwierdzenia faktu zagrożenia, następnie – w celu wykrycia motywu oraz sprawców – zakładano odpowiednią sprawę ewidencyjną operacyjnej,

²⁴ Zarządzenie nr 003/72 dyrektora Departamentu IV MSW w sprawie określenia kategorii osób, przeciwko którym powinny być prowadzone kwestionariusze ewidencyjne, a także obiektów i zagadnień, które należy objąć sprawami obiektowymi, [w:] Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów, red. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków-Katowice 2017, s. 501–511.

²⁵ Wytyczne nr 001/85 dyrektora Departamentu VI MSW z dnia 16 marca 1985 roku dotyczące zakładania i prowadzenia spraw obiektowych oraz kwestionariuszy ewidencyjnych w Departamencie VI i w jego odpowiednikach terenowych, AIPN Gd, sygn. 0046/482, s. 94.

a w końcu prowadzono działania zmierzające do zapobiegania lub zneutralizowania zagrożeń. Zatem zawsze zaczynało się od opracowania – w oparciu o uzyskane informacje o potencjalnym zagrożeniu – meldunku operacyjnego, tworzonego przeważnie na podstawie donosów tajnych współpracowników. To właśnie na bazie zebranych informacji decydowano o kategorii prowadzenia sprawy. Jeżeli chodzi o kwestionariusze ewidencyjne, stanowiły one formę dokumentacji operacyjnej dotyczącej osób będących przedmiotem inwigilacji, a ich podstawowym celem było kontrolowanie aktualnego zachowania się obywateli stanowiących potencjalne zagrożenie porządku i bezpieczeństwa na danym terenie oraz zapewnienie warunków do ujawnienia przygotowań lub prowadzonej już wrogiej działalności podjętych przez osoby zakwalifikowane do przytoczonych już wyżej czterech podstawowych kategorii. Zatem można powiedzieć, że KE służyły do sprawdzenia uzyskanych informacji o przygotowaniach lub prowadzeniu przez osobę inwigilowaną wrogiej działalności.

Kwestionariusze ewidencyjne zgromadzone w zasobie Delegatury IPN w Radomiu

Omawiane w niniejszej pracy kwestionariusze ewidencyjne zgromadzone w zasobie archiwalnym radomskiej delegatury IPN stanowią niezwykle cenny materiał źródłowy. Starając się określić ich szacunkową liczbę, należy stwierdzić, że nie jest to zadanie łatwe, z tego głównie powodu, że do akt operacyjnych oznaczonych przez wytwórcę sygnaturą archiwalną II obok kwestionariuszy ewidencyjnych należą również sprawy operacyjnego sprawdzenia oraz sprawy operacyjnego rozpracowania, wytworzone i zgromadzone przez wydziały KW MO/WUSW w Radomiu. Ponadto, inwentarz archiwalny, który umożliwiłby wytypowanie wszystkich KE, do tej pory nie został poddany procesowi digitalizacji i jako pomoc archiwalna nie jest powszechnie dostępny dla naukowców. Dlatego też kwerenda w tym zakresie wymagałaby przejrzenia całego spisu radomskich „dwójek”, których liczba wynosi ponad 1000 jednostek archiwalnych. Z tego też względu w ramach prowadzonych badań postanowiono wyselekcjonować z całości grupę 250 spraw, wśród których odnaleziono 79 KE wytworzonych na przestrzeni omawianych lat w różnych wydziałach. W dokładny sposób ilustrują one tę formę pracy operacyjnej SB, co pozwoliło kompleksowo je scharakteryzować. Wprawdzie dla ustalenia wszystkich kwestionariuszy

ewidencyjnych, które fizycznie znajdują się w zasobie Delegatury IPN w Radomiu, konieczne jest prowadzenie dodatkowych badań, to jednak pewną orientacyjną liczbę zakładanych i prowadzonych kwestionariuszy można ustalić na podstawie zachowanych sprawozdań z działalności poszczególnych wydziałów KW MO/WUSW.

Tabela 1

**Liczba kwestionariuszy na stanie wydziałów KW MO
na dzień 31 grudnia 1981 r.**

Wydział	KE wszczęte	KE zakończone	KE w trakcie prowadzenia
II	16	4	23
III	1	–	5
IV	10	2	14
V	48	1	47

Źródło: Sprawozdanie z kontroli stanu realizacji planów pracy i efektywności wykorzystania nowo pozyskanych osobowych źródeł informacji w wydziałach SB, 18 VIII 1982, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Radomiu, sygn. 02/160, s. 154–156.

Tabela 2

**Liczba kwestionariuszy pozostających na stanie wydziałów WUSW
i jednostek terenowych na dzień 31 grudnia 1988 r.**

Wydz. II	Wydz. III	Wydz. IV	Wydz. V	Wydz. VI	RUSW Grójec	RUSW Kozienice	RUSW Przysucha	RUSW Szydłowiec
19	2	2	–	4	6	12	2	3

Źródło: Naczelnik Wydziału Inspekcji WUSW w Radomiu, 26 I 1989, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Radomiu, sygn. 02/158, s. 152–155.

Ograniczenia, jakie niesie ze sobą forma artykułu, nie pozwalają na zastanawianie się w tym miejscu nad kwestią problemu wiarygodności „teczek” wytworzonych przez SB i ich przydatności w badaniach historycznych²⁶. Pominięcie tego aspektu w niniejszych rozważaniach nie zwalnia jednak autora z obowiązku przypomnienia, że niezależnie od stanowiska danego badacza, należy do tego typu źródeł podchodzić z pewną dozą ostrożności. Nie zmienia to faktu, że możliwość dostępu do akt wytworzonych przez Służbę Bezpieczeństwa nie tylko daje naukowcom wiele sposobności do spojrzenia na minione dzieje w nieco inny sposób, ale jest również niezwykle istotna w rozwoju badań nad współczesną historią Polski.

Założenie kwestionariusza ewidencyjnego

Inwigilacja figuranta prowadzona w ramach kwestionariusza, w zależności od potrzeb i sytuacji, mogła przybierać formę stałą lub okresową. Przyjmowano, że w sposób ciągły śledzi się te osoby, które według SB były podejrzane o prowadzenie wrogiej działalności wobec państwa, a okresowo te, które uznawano za potencjalnie niebezpieczne, niemniej niewykazujące skłonności do podejmowania tego typu aktywności w danym momencie²⁷. Przy tej formie pracy operacyjnej funkcjonariusze mogli posługiwać się wszystkimi metodami i środkami stosowanymi w pracy operacyjnej, a więc przede wszystkim inwigilacją, sprawdzeniem i rozpracowaniem²⁸. Zatem podstawą do założenia KE były sprawdzone informacje o konkretnej osobie, świadczące o tym, że jej zachowanie bądź

²⁶ Problemem wiarygodności akt SB zajął się m.in.: K. Brzechczyn, *Problem wiarygodności teczek i opartej na nich narracji historycznej. Kilka uwag metodologicznych*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, R. XX, nr 2, s. 53–77; A. Paczkowski, *Archiwa aparatu bezpieczeństwa PRL jako źródło: co już zrobiono, co można zbadać*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, R. III, nr 1, s. 9–21; S. Cenckiewicz, *Znaczenie archiwaliów służb specjalnych PRL w studiach nad dziejami NSZZ „Solidarność”*, [w:] „Solidarność” w imieniu narodu i obywateli, red. M. Latoszek, Kraków 2005, s. 218–220; R. Graczyk, *Tropem SB. Jak czytać te czki*, Kraków 2007; F. Musiał, *Zamiast wprowadzenia: archiwalia komunistycznego aparatu represji*, [w:] *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. idem, Kraków 2006, s. 38–56.

²⁷ F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków–Warszawa 2019, s. 256.

²⁸ O tych oraz o innych metodach stosowanych w pracy operacyjnej szczegółowo por. *ibidem*, s. 211–246.

utrzymywane kontakty wskazywały na możliwość prowadzenia wrogiej działalności. Wiadomości tego rodzaju, jak już wyżej wspomniano, najczęściej pozyskiwano od osobowych źródeł informacji (OZI), ale nie tylko własnych. Mogły pochodzić również od organów współpracujących z SB, czyli Wojskowej Służby Wewnętrznej czy też Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza. Ponadto ta kategoria sprawy mogła zostać wszczęta w przypadku uzyskania oficjalnych informacji pochodzących z różnych urzędów, instytucji, organów administracji terenowej, organizacji społecznych, prokuratury, sądu, ale także w oparciu o dane z różnego rodzaju kartotek, rejestrów, zbiorów czy też na podstawie ustaleń postępowań przygotowawczych, sprawdzeń i opracowań operacyjnych.

Po zebraniu wstępnych, potwierdzonych informacji i uznaniu potrzeby założenia kwestionariusza ewidencyjnego funkcjonariusz sporządzał stosowny wniosek, który zawierał dane personalne osoby rozpracowywanej oraz uzasadniał powód założenia jej KE. Wniosek ten następnie przedstawiano do akceptacji naczelnikowi wydziału, który decydował również o zakończeniu prowadzenia sprawy. We wspomnianym dokumencie należało zaznaczyć, czy figurant miał być poddany inwigilacji permanentnej czy okresowej, a także podać charakter jego „przestępczej” działalności. Przed założeniem KE przyszłego figuranta sprawy należało „sprawdzić” kartą E-15²⁹ w Biurze „C” MSW³⁰. Jako powód zapytania funkcjonariusz podawał: „przed rozpracowaniem”. Należy podkreślić, że do czasu otrzymania odpowiedzi zwrotnej z Biura „C” funkcjonariuszowi nie wolno było założyć kwestionariusza ewidencyjnego. W przypadku gdy z odpowiedzi wynikało, że daną osobą interesowała się już inna jednostka operacyjna, należało się z nią niezwłocznie skontaktować i porozumieć co do dalszego postępowania. Gdy na karcie E-15 widniała odpowiedź „nie figuruje”, funkcjonariusz mógł podjąć dalsze działania zmierzające do zarejestrowania kwestionariusza oraz osoby nim objętej kartą EO-04 w Wydziale „C” KW

²⁹ Karta E-15 – karta sprawdzeniowa, za pomocą której jednostka operacyjna dokonywała w kartotece sprawdzeń dotyczących osób będących obiektem jej zainteresowania. K. Tyłski, *Zasady funkcjonowania ewidencji operacyjnej Służby Bezpieczeństwa*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2013, R. VI, s. 81.

³⁰ Biuro „C” MSW powstało 2 I 1960 r. w wyniku przemianowania Biura Ewidencji Operacyjnej, co zrealizowano na podstawie Zarządzenia nr 04/60 ministra spraw wewnętrznych z dnia 2 I 1960 r. w sprawie zmiany nazwy „Biura Ewidencji Operacyjnej” w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Wydziałów Ewidencji Operacyjnej Służby Bezpieczeństwa KW MO, AIPN, sygn. 01225/363, s. 3.

MO/WUSW. Nieco inaczej sprawa wyglądała w przypadku, gdy KE zamierzano założyć członkowi PZPR bądź osobie zajmującej stanowisko pozostające w nomenklaturze instancji partyjnych. W razie wystąpienia takich okoliczności, należało o zamiarze założenia tej kategorii sprawy powiadomić I sekretarza KW PZPR lub kierownika właściwego wydziału KC PZPR i uzyskać ich zgodę na prowadzenie inwigilacji³¹.

Charakterystyka zawartości kwestionariusza ewidencyjnego

Z analizy zawartości jednostek kancelaryjnych tej kategorii sprawy wynika, iż dokumentacja ta spełnia podstawowe kryteria typowych akt operacyjnych. Każdy dokument posiadał w określonym schemacie charakterystyczne i ściśle sformalizowane elementy. Układ akt wewnątrz jednostki archiwalnej był dwuczęściowy. W części pierwszej kwestionariusz ewidencyjny posiadał spis zawartości, zawierający listę znajdujących się w nim dokumentów. Następnie umieszczone były karty kontrolne. Pierwsza stanowiła wykaz funkcjonariuszy prowadzących sprawę, druga zaś wykaz osób zapoznających się z jej materiałami. Wygląd tej karty był tożsamy z kartą funkcjonariuszy. Dalej w poszytach znaleźć możemy wykaz TW i kontaktów operacyjnych wykorzystywanych w sprawie, który należało wypełniać obowiązkowo zgodnie z aktualizacją kartami E-16. Zawierał on trzy rubryki: „Liczba porządkowa”, „Pseudonim i numer rejestracyjny” oraz pole „Uwagi”. Warto zaznaczyć, że w większości przejranych kwestionariuszy co prawda odnajdujemy adnotacje dotyczące pseudonimów wykorzystanych w sprawie osobowych źródeł informacji, to jednak pozostałe informacje podawano nierzetelnie³². Często w aktach znajdował się bowiem sam pseudonim i wskazanie na kategorię współpracy (czyli TW czy KO), ale podawanie numerów rejestracyjnych było już rzadkością. Oprócz tego KE zawierały także wnioski o wszczęcie sprawy

³¹ Zarządzenie nr 006/70..., s. 514.

³² Literatura dotycząca zagadnień osobowych źródeł informacji i sposobu ich wykorzystywania w pracy operacyjnej SB jest bogata. Szczegółowo to zagadnienie omawiają prace: *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008; T. Ruzikowski, *Tajni współpracownicy pionów operacyjnych aparatu bezpieczeństwa 1950–1984*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, R. III, nr 1, s. 109–131; H. Dominiczak, *op. cit.* Ciekawą problematykę agentury celnej przedstawił K. Busse, *Z agenturą nie czekamy na centralę – instrukcja pracy operacyjnej Wydziału Śledczego KW MO w Radomiu*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, R. XIX, nr 1, s. 526.

składający się z dwóch kart. W pierwszej należało przedstawić „opis zdarzenia”, z podaniem źródła i daty posiadanych materiałów oraz ująć najważniejsze jego elementy, opinie biegłych oraz specjalistów. Na drugiej stronie zaś funkcjonariusz SB wpisywał informacje dotyczące zasadności wszczęcia sprawy oraz cel, jaki zamierzano w niej osiągnąć. Ponadto dokumentacja zawierała także arkusz informacyjny mający postać gotowego formularza, w którym trzeba było podać bliższe dane o osobie rozpracowywanej. Ważną informacją dla SB, jaką należało także odnotować w arkuszu, był fakt, czy figurant był już rozpracowywany. Jeśli tak, należało wskazać kategorię sprawy, jej numer i jednostkę, która ją prowadziła. Kolejną część składową KE stanowiła kronika sprawy, w której umieszczano streszczenie najistotniejszych informacji, a także krótkie omówienie ważniejszych podjętych przedsięwzięć oraz wykaz kontaktów osoby rozpracowywanej. Kwestionariusze ewidencyjne zawierały także wniosek o zakończenie (zaniechanie) sprawy, w którym należało streścić zebrane materiały. Według wskazówek naczelnika Wydziału „C” w Radomiu³³ w dokumencie tym powinny zostać zawarte następujące informacje: kto, kiedy i na jakiej podstawie zakończył sprawę, streszczenie zebranych materiałów, wykaz tajnych współpracowników wykorzystanych w sprawie (z podaniem pseudonimów i numerów rejestracyjnych), podanie zastosowanych technicznych środków pracy operacyjnej³⁴ i na końcu powód zakończenia sprawy.

W części drugiej teczki kwestionariusza ewidencyjnego znajdowała się dokumentacja właściwa, na którą składały się notatki służbowe, donosy osobowych źródeł informacji, różnego rodzaju raporty oraz komunikaty z obserwacji, ewentualne analizy materiałów z podsłuchów czy materiały pozyskane podczas perlustracji korespondencji, korespondencja dotycząca sprawy oraz inne dokumenty zebrane podczas prowadzenia kwestionariusza. Można

³³ Wzory wypełniania teczek spraw operacyjnych, b.d., AIPN Ra, sygn. 02/238, t. II, s. 22.

³⁴ Technika operacyjna – ogół środków technicznych i działań stosowanych w praktyce operacyjnej SB (podsłuchy, podglądy, obserwacja zewnętrzna, kontrola korespondencji itd.), Ł. Kamiński, *op. cit.*, s. 215. Szerzej na ten temat por. M. Komaniecka, „Technika operacyjna” *Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1989*, „Dzieje Najnowsze” 2013, R. XLV, nr 2, s. 275–278; eadem, *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej w pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014.

zatem powiedzieć, że w części drugiej teczki KE gromadzono po prostu materiały uzyskane w wyniku bieżącej kontroli operacyjnej rozpracowywanej osoby. Koncentrując się na samym procesie prowadzenia sprawy, należy zaznaczyć, że kwestionariusz prowadził i przechowywał pracownik operacyjny, który zajmował się kontrolowaniem danego figuranta. Zgromadzone dokumenty wpinano kolejno w miarę ich napływu, przy czym pod każdym materiałem operacyjnym funkcjonariusz SB nanosił swoje uwagi i informacje o przedsięwzięciach co do dalszego wykorzystania zgromadzonego materiału. W tej części znajdowały się również przeróżne dokumenty pozyskane z innych źródeł. Dla przykładu w sprawie krypt. „Kruk” oprócz donosów TW, notatek służbowych funkcjonariuszy, raportów z wywiadu znajdują się także dokumenty z miejsca pracy figuranta w postaci umowy o pracę, stażu, zatrudniania czy świadectwa racjonalizatorskiego³⁵. Ponadto w radomskich KE możemy także odnaleźć np. kopie prywatnych listów pisanych do rodzin bądź znajomych, pocztówki, zdjęcia prywatne czy nawet zaproszenie na ślub³⁶.

Jak już wcześniej wspomniano, funkcjonariusze SB posługiwali się różnymi metodami pracy operacyjnej (do której należały: analiza operacyjna, inwigilacja operacyjna, sprawdzenie operacyjne, rozmowy operacyjne oraz inspiracje operacyjne), którą obejmowano zarówno osoby, jak i obiekty (np. szkoły czy zakłady pracy) oraz różnego rodzaju zjawiska społeczne. W dużym uproszczeniu można powiedzieć, że praca operacyjna SB miała na celu przede wszystkim zdobycie informacji oraz wywarcie wpływu (poprzez inspirowanie, dezinformowanie czy dezintegrowanie) na figuranta. W przypadku tej ostatniej kwestii funkcjonariusze SB stosowali takie kombinacje operacyjne, podczas których nie wahano się używać wszelkich dostępnych metod działań. Wspomniana już instrukcja z 1970 r. wskazywała, że w pracy operacyjnej należało wykorzystywać przede wszystkim tajnych współpracowników, technikę operacyjną (czyli podsłuch telefoniczny, pokojowy oraz podgląd i dokumentację fotograficzną), kontrolę korespondencji, obserwację zewnętrzną, wywiad (bezpośredni i pośredni) oraz inne niezbędne siły i środki. Podczas prowadzenia kwestionariuszy ewidencyjnych funkcjonariusze tworzyli cały schemat działań operacyjnych. Przede wszystkim ściśle określano problem i cel. Dalej

³⁵ Kwestionariusz Ewidencyjny „Kruk”, 1982–1986, AIPN Ra, sygn. 05/705.

³⁶ Por. Zaproszenie ślubne, 1979, AIPN Ra, sygn. 05/280, s. 92/2–92/2v.

planowano działania, które następnie konsekwentnie realizowano, po czym kontrolowano ich wykonanie.

Analiza kolejnych planów operacyjnych zawartych w poszczególnych kwestionariuszach pokazuje, że zazwyczaj funkcjonariusze prowadzący sprawę podchodzili do tej części pracy dość skrupulatnie. Doskonałym, a wręcz modelowym przykładem tego, w jaki sposób SB „rozpracowywała” danego figuranta, jest sprawa krypt. „Klara”, założona w związku z kontrolą operacyjną osoby podejrzanej o szpiegostwo. W opracowanym planie przedsięwzięć operacyjnych czytamy m.in.: „W związku z tym, że w budynku, w którym mieszka figurantka, zamieszkują również osoby, które figurują w Wydziale »C« w/m zwrócić się raportem do z-cy komendanta wojewódzkiego ds. SB z prośbą o wyrażenie zgody na uzyskanie informacji z Wydz[iału] »C«, czy wśród tych osób są źródła informacji. Po uzyskaniu zgody zwrócić się do zainteresowanych naczelników z prośbą o przekazanie lub wykorzystanie tych źródeł. [...] Źródłom pozostającym na kontakcie Wydziału II w/m przekazać do realizacji zadania typu rozpoznawczego dotyczące spraw, do jakich figurantka ma i miała w przeszłości dostęp z racji pracy, jak też dotyczące osób, z terenu zakładu, z którymi utrzymuje ona kontakt na stopie prywatnej. [...] W zakładzie pracy figurantki zorganizować osobowe źródło informacji kategorii TW z bezpośrednim do niej dojściem. [...] W celu ustalenia korespondencyjnych kontaktów krajowych i zagranicznych figurantki zastosować opracowanie Biura »W«. [...] W uzasadnionych przypadkach stosować obserwację zewnętrzną. [...] Rozważyć celowość opracowania planu tajnego przeszukania mieszkania wymienionej uwzględniającego wyprowadzenie współlokatora”³⁷.

Jeżeli chodzi o inne działania podejmowane przez SB w ramach prowadzonych KE, warto wspomnieć również o przypadkach, w których próbowano „neutralizować” aktywność danego figuranta poprzez kompromitację jego osoby w otoczeniu, w którym działał bądź np. w miejscu pracy. Najlepiej potwierdza to przypadek osoby rozpracowywanej przez Wydział IV w ramach sprawy krypt. „Skrzywdzony”, gdzie czytamy: „W wypadku gdyby w/w podjął taką działalność, podjąć działania dezintegrujące go w miejscu pracy i zamieszkania (wygzekwowanie od jego przełożonych podwyżki płac, wyższych premii, awansów, intensyfikacji spotkań, rozmów

³⁷ Plan przedsięwzięć operacyjnych w kwestionariuszu ewidencyjnym kryptonim „Klara” nr rej. 3987, 27 IX 1978, AIPN Ra, sygn. 05/288, s. 11–12.

z wymienionym w miejscu pracy, kolportażu pogłosek o jego współpracy z SB itp.)”³⁸. Badając plany i przedsięwzięcia operacyjne względem poszczególnych figurantów, należy podkreślić, iż Służba Bezpieczeństwa wyjątkowo głęboko ingerowała w ich życie, nie wahając się przy tym używać często niezwykle perfidnych metod. Doskonałym przykładem bezwzględnego postępowania SB wobec osoby rozpracowywanej jest sprawa krypt. „Dentysta”. Nie dość, że poprzez zakrojoną na szeroką skalę akcję chciano zdyskredytować samego figuranta, to jeszcze zbierano dodatkowo materiały kompromitujące jego syna. Co ciekawe, w celu wytypowania z najbliższego otoczenia figuranta osoby, którą można było wykorzystać jako OZI, nie wahano się sprawdzić kartami E-15 aż 33 pracowników zatrudnionych w tej samej placówce medycznej co on³⁹. Innym przejawem tego rodzaju działań SB wobec osoby rozpracowywanej jest sprawa krypt. „Emeryt”, założona przez Wydział III w związku z kontrolą operacyjną działacza NSZZ „Solidarność”, gdzie dla celów operacyjnych sporządzono nawet szczegółowe plany sytuacyjne miejsca zamieszkania figuranta⁴⁰ oraz budynków na jego działce rekreacyjnej⁴¹. Permanentna inwigilacja, śledzenie, zbieranie informacji na temat rodziny, tej bliższej, a także tej dalszej, wykonywanie zdjęć z ukrycia, tajne przeszukania w miejscu zamieszkania i w miejscu pracy (np. szafki w zakładzie), podsłuchy, perlustracja korespondencji czy w końcu kompromitacja figuranta w jego środowisku – wszystkie te sposoby służyły do jak najlepszego „rozpracowania” danej osoby i doprowadzenia do zaniechania przez nią dalszej działalności.

Należy w tym miejscu wspomnieć, że takich planów w jednym kwestionariuszu mogło być kilka – w zależności od „rozwoju” sprawy. Pod opracowywanymi przez funkcjonariuszy planami ich

³⁸ Plan przedsięwzięć operacyjnych w stosunku do zwolnionego z internowania ob. Rogalskiego Andrzeja, 9 IV 1982, AIPN Ra, sygn. 05/434, s. 14.

³⁹ Notatka urzędowa, 6 V 1986, AIPN Ra, sygn. 05/896, s. 90–93. Ciekawostką jest to, że była to jedna ze spraw objętych kontrolą problemową, której celem było dokonanie oceny stanu pracy w sprawach operacyjnego rozpracowania, operacyjnego sprawdzenia i kwestionariuszy ewidencyjnych przeprowadzonej na początku 1989 r. W sporządzonych wnioskach pokontrolnych wspomniana sprawa oceniona została bardzo pozytywnie, a za jeden z sukcesów uznano to, że w toku jej prowadzenia: „podejmowano działania, które spowodowały, że działacze nielegalnych struktur zaprzestali kontaktów z figurantem, podejrzewając go o kontakt z naszymi organami”. Por. Protokół z przeprowadzonej kontroli problemowej, 10 XII 1989, AIPN Ra, sygn. 02/158, s. 122.

⁴⁰ Notatka urzędowa, 9 V 1988, AIPN Ra, sygn. 05/926, t. I, s. 188–189.

⁴¹ Notatka służbowa, 23 III 1988, *ibidem*, s. 81.

przełożeni często nanosili odręczne uwagi. W jednym z kwestionariuszy zastępca naczelnika Wydziału II napisał: „Plan ambitny, oczekuję rzetelnej realizacji przedsięwzięć operacyjnych”⁴². Bardzo często komentarze sprowadzały się do ogólnych stwierdzeń, tj.: „Sprawa prowadzona aktywnie. Uwag nie wnoszę”⁴³, umieszczanych bezpośrednio pod planem lub na jego odwrocie. Niemniej jednak w kwestionariuszach możemy również odnaleźć osobne dokumenty sporządzone przez przełożonych w formie notatek – tzw. uwag pokontrolnych. Zazwyczaj dotyczyło to tych KE, które według przełożonych były prowadzone nieodpowiednio. Ciekawe uwagi pokontrolne, sporządzone w kwietniu 1973 r., znajdujemy w sprawie krypt. „R”, gdzie możemy przeczytać następującą informację: „Sprawa ogólnie biorąc na przestrzeni roku 1969–1972 prowadzona była względnie aktywnie. Od m-ca stycznia 1973 r. do chwili obecnej brak jest w ogóle informacji o figurancie i jego rodzenie. Podstawowym niedociągnięciem w sprawie jest to, że nakreślony [...] plan operac[yjny] przedsięwzięć w dniu 30.03.1972 r. nie został wykonany w podstawowych przedsięwzięciach tj. nie zorganizowano planowanych źródeł informacji. Innym brakiem jest to, że zasadniczą pracę operacyjną zastępuje się pomocniczymi środkami pracy tj. »W« i »PT«. »PT« i »W« jest celowe wtedy, gdy w sprawie prowadzi się aktywną pracę agenturalną. Karygodnym jest również to, iż od miesiąca stycznia b[ieżącego] r[oku] brak jest w ogóle informacji o figurancie”⁴⁴. Wyniki kontroli przeprowadzonej zgodnie z zaleceniem komendanta wojewódzkiego MO w Radomiu, dotyczącej przedstawienia niektórych aspektów pracy operacyjnej w wydziałach SB w roku 1981, także wykazały pewne niedociągnięcia w toku prowadzenia spraw. Podstawowe zarzuty dotyczyły stereotypowości planów operacyjnych przedsięwzięć, a czasem ich braku, niewykorzystywania dostatecznej liczby osobowych źródeł informacji oraz zbyt formalnego nadzoru i kontroli ze strony przełożonych (brak wytycznych na piśmie, pouczeń bądź wskazania sposobu, taktyki i metod)⁴⁵.

⁴² Plan przedsięwzięć operacyjnych w kwestionariuszu ewidencyjnym krypt. „Klara” nr rej. 3987, 27 IX 1978, AIPN Ra, sygn. 05/288, s. 12.

⁴³ Por. np. Propagowanie wrogich poglądów i działalność skierowana p-ko linii politycznej partii, 20 X 1984, AIPN Ra, sygn. 05/542, s. 96.

⁴⁴ Uwagi pokontrolne do kwestionariusza ewidencyjnego nr 6597 założonego na figuranta „R”, 17 IV 1973, AIPN Ra, sygn. 05/84, s. 375.

⁴⁵ Raport, 16 II 1982, AIPN Ra, sygn. 02/160, s. 52.

Uchybienia podobnej treści zawarto także w sprawozdaniu z działalności WUSW w Radomiu za rok 1985, gdzie w zakresie dotyczącym pracy operacyjnej, obok szablonowości w opracowywaniu planów i pasywności w realizacji zadań z wykorzystywaniem TW, wskazano również brak wszechstronnego wykorzystania możliwości techniki operacyjnej, a nawet przypadki pochopnego i nieuzasadnionego wszczynania lub zakładania spraw ewidencji operacyjnych czy brak właściwego współdziałania z innymi komórkami organizacyjnymi, w tym z Wydziałem Śledczym⁴⁶. Zdarzało się również, że kwestionariusze ewidencyjne, których prowadzenie zostało już zakończone, dalej przetrzymywane były przez funkcjonariuszy. Wyniki kontroli przeprowadzonej w pierwszym półroczu 1989 r. wykazały, że kilka spraw, mimo ich zamknięcia w 1987 r. i przygotowania do złożenia w archiwum Wydziału „C”, nadal znajdowało się u funkcjonariuszy SB⁴⁷. W przypadku stwierdzenia nienależytego toku prowadzenia sprawy przełożony nanosił wskazania i swoje uwagi, które miały charakter terminowy: „Pracę na odcinku operacyjnej kontroli figurantki [...] oceniam jako słabą. Informacje o postawie, poglądach i zachowaniu figurantki pochodzą głównie od źródeł oficjalnych bądź od niej samej. Na tej podstawie nie można wyciągnąć obiektywnych wniosków. W dniu 13.06.1986 r. został opracowany plan przedsięwzięć operacyjnych, wyznaczający konkretne terminy realizacji zadań, które do tej pory nie zostały wykonane. W związku z powyższym polecam w terminie do dnia 6.10.1986 r. dokonać aktualizacji planu, przedstawić nowe terminy do zatwierdzenia oraz podjąć skuteczne działania dla jego realizacji. Do dnia 15.12.1986 r. dokonać kompleksowej analizy materiałów operacyjnych oraz przedstawić wnioski odnośnie celowości dalszej kontroli figurantki w ramach kwestionariusza ewidencyjnego”⁴⁸.

⁴⁶ Sprawozdanie z działalności za rok 1985 i plan pracy Wydziału Inspekcji na 1986 rok WUSW w Radomiu, 1986, *ibidem*, s. 245.

⁴⁷ Sprawozdanie z kontroli problemowej dotyczącej „oceny pracy z tajnymi współpracownikami i w sprawach ewidencji operacyjnej”, 6 VI 1989, AIPN Ra, sygn. 02/158, s. 61.

⁴⁸ Notatka służbowa dot. kontroli kwestionariusza ewidencyjnego krypt. „Wieniec” nr ewid. 8982, 29 IX 1986, AIPN Ra, sygn. 05/716, s. 96.

Zakończenie prowadzenia kwestionariusza ewidencyjnego

Zakończenie prowadzenia KE zazwyczaj następowało wówczas, gdy został osiągnięty założony przez funkcjonariusza rozpoczynającego sprawę cel. W myśl instrukcji o pracy operacyjnej SB kwestionariusz kończono, gdy:

- wszczęto sprawę operacyjnego rozpracowania;
- pozyskano osobę inwigilowaną do współpracy;
- osoba inwigilowana opuściła na stałe terytorium PRL;
- wystąpiły inne okoliczności wykluczające celowość prowadzenia, takie jak:
 - a) osiągnięcie podeszłego wieku,
 - b) ciężka choroba,
 - c) kalectwo,
 - d) śmierć;
- figurant nie podjął przestępczej działalności w sytuacjach sprzyjających;
- nastąpiło przerwanie kontaktów z wrogą instytucją;
- wydalono inwigilowanego poza granice kraju.

Przykładem zakończenia prowadzenia kwestionariusza ewidencyjnego z powodu śmierci głównego figuranta może być sprawa krypt. „Petent”, w której odnajdujemy notatkę następującej treści: „Uzyskano informację o nagłej śmierci figuranta w dn[iu] 11.02.1986 r. Potwierdzeniem tego jest oficjalny nekrolog zamieszczony w »Życiu Radomskim« z dn[ia] 13.02.1986 r. [...] W związku ze śmiercią figuranta należy opracować analizę materiałów zawartych w KE i złożyć je do archiwum Wydziału »C« tut[ejszego] WUSW”⁴⁹. Pod treścią tej notatki funkcjonariusz prowadzący sprawę zamieścił wycinek prasowy dotyczący tego zdarzenia.

Jednym ze sposobów zakończenia KE było przekwalifikowanie go np. na sprawę operacyjnego rozpracowania. Taka sytuacja miała miejsce wówczas, gdy w toku jego prowadzenia ustalono i bezspornie potwierdzono, że osoba rozpracowywana zajmowała się działalnością „przestępczą”. Jeżeli natomiast działalność ta została przez figuranta przerwana oraz przestała stanowić potencjalne

⁴⁹ Analiza materiałów w kwestionariuszu ewidencyjnym krypt. „Petent” nr ewid. 8217, 26 IV 1986, AIPN Ra, sygn. 05/589, s. 64.

zagrożenie dla bezpieczeństwa i porządku publicznego, a także wówczas, gdy istniała pewność, że w określonych, sprzyjających warunkach nie zostanie ona przez figuranta na nowo podjęta, kwestionariusz mógł zostać zakończony po odbyciu z figurantem rozmowy ostrzegawczej. Rozmowy ostrzegawcze prowadzone przez funkcjonariuszy SB bardzo często sprowadzały się do próby zastraszania kontrolowanej operacyjnie osoby. Figuranta kwestionariusza „informowano” nierzadko wprost o konsekwencjach mogących na niego spaść w przypadku kontynuowania lub podjęcia na nowo działalności, która uznana była za wrogą i straszono go następstwami dalszego zaangażowania w tego rodzaju działania. Oprócz rozmów ostrzegawczych prowadzono również rozmowy profilaktyczne, uświadamiające, inspirujące czy pozyskaniowe⁵⁰. W KE krypt. „Organizator” znajduje się wniosek o wyrażenie zgody na odbycie rozmowy profilaktyczno-ostrzegawczej z figurantem, w którym funkcjonariusz SB motywuje konieczność jej przeprowadzenia w następujący sposób: „[...] W związku z tym, że prowadzona w ramach kwestionariusza kontrola operacyjna figuranta do chwili obecnej nie wykazała aby prowadził on działalność zmierzającą do organizowania nielegalnych zgromadzeń [...] wnioskuje o wyrażenie zgody na przeprowadzenie z figurantem rozmowy profilaktycznej w trakcie której dążyć będę do osiągnięcia następujących celów: ustalenia aktualnej postawy figuranta, jego stosunku do aktualnych realiów [...], ustalenia kontaktów figuranta i ich częstotliwości i jakości [...] wskazania figurantowi na szkodliwość społeczną wynikającą z organizacji nielegalnych zgromadzeń [...]”⁵¹. Na wniosku tym przełożony funkcjonariusza zamieścił adnotację: „Wniosek akceptuję. Proszę się tylko zastanowić nad wyborem miejsca przeprowadzenia rozmowy, czego nie uwzględniono we wniosku”⁵². Co istotne, do wniosku tego dołączono również plan rozmowy profilaktycznej. W późniejszym czasie zaś sporządzono notatkę służbową z przeprowadzonej rozmowy, z treści której jednak nie wynika, gdzie się ona odbyła. Jak widać, wybór miejsca do podjęcia rozmowy również nie mógł być przypadkowy i jak można przypuszczać, warunkowany był także jej charakterem. Jednym z idealnych, jak

⁵⁰ Szczegółowo o rozmowach operacyjnych por. F. Musiał, *Podręcznik bezpieczeństwa...*, s. 226–235.

⁵¹ Plan rozmowy profilaktycznej z figurantem kwestionariusza ewid. os. „TP”, 16 VIII 1978, AIPN Ra, sygn. 05/196, s. 53.

⁵² *Ibidem*.

się zdaje, momentów na jej przeprowadzenie z figurantem była dla funkcjonariuszy SB sytuacja, w której osoba rozpracowywana starała się o wydanie pozwolenia na wyjazd za granicę. Warto w tym miejscu podać przykład sprawy krypt. „Ośka”, gdzie możemy przeczytać: „Wykorzystując fakt, że [...] załatwiał sprawy paszportowe w Wydz[iale] Paszportów tut[ejszej] komendy, zdecydowano się na przeprowadzenie z nim rozmowy profilaktycznej. Celem rozmowy było wyjaśnienie i odciążenie od ewentualnego uczestnictwa w działalności antysocjalistycznej”⁵³. Właśnie podczas rozmów prowadzonych w takich okolicznościach osoby, którym zależało na „pozytywnym” załatwieniu sprawy, często ulegały sugestiom funkcjonariuszy i deklarowały zakończenie swojej działalności bądź nawet zgadzały się na podjęcie współpracy z SB, choć oczywiście nie było to regułą. Bywało, że rozmowy z figurantami nie przynosiły celowych efektów, co doskonale ilustruje przypadek ze sprawy krypt. „Gil” prowadzonej przez Wydział V: „Prowadzone dotychczas rozmowy z figurantem – zarówno w ośr[odku] internowania, jak i w zakładzie ocenić należy jako nieprzygotowane i właściwie przyniosły one odwrotny skutek niż zamierzano osiągnąć”⁵⁴.

Odrębną kwestią wymagającą dodatkowego wyjaśnienia jest zakończenie prowadzenia kwestionariusza ewidencyjnego przez zaniechanie, zawieszenie i przekazanie. Zaniechanie dalszego prowadzenia KE mogło mieć miejsce w kilku przypadkach, najczęściej z powodu wyjazdu osoby rozpracowywanej na pobyt stały za granicę czy ciężkiej jej choroby lub kalectwa. Przy czym przez zaniechanie należy w tym przypadku rozumieć powstrzymanie się od dalszego jego prowadzenia, często jednak bez osiągnięcia założonego na początku wszczęcia sprawy celu. Można zatem powiedzieć, że do zaniechania prowadzenia KE dochodziło wówczas, gdy dalsza inwigilacja figuranta była niemożliwa lub niecelowa. Z kolei zawieszenie prowadzenia kwestionariusza ewidencyjnego miało miejsce wtedy, gdy dalsze rozpracowywanie osoby było niemożliwe w określonym czasie, np. w przypadku osadzenia figuranta w zakładzie karnym, dłuższego pobytu w szpitalu czy też odbywania zasadniczej służby wojskowej. Po zaistnieniu takich okoliczności funkcjonariusz odpowiedzialny za prowadzenie sprawy sporządzał odpowiednią notatkę służbową i przedstawiał ją do akceptacji przełożonemu. Podjęcie

⁵³ Meldunek operacyjny, 14 XI 1980, AIPN Ra, sygn. 05/280, s. 97v.

⁵⁴ Uwagi z kontroli KE krypt. „Gil” nr rej. 8373, 3 VI 1983, AIPN Ra, sygn. 05/950, s. 91.

na nowo, a raczej wznowienie prowadzenia sprawy wiązało się w tym przypadku z ustaniem przeszkody mogącej trwać jakiś czas, bardzo często z góry określony. Natomiast przeszkoda czasowa przekształcona w trwałą – np. z powodu odmówienia powrotu do kraju figuranta, który przebywać miał zagranicą czasowo – powodowała zakończenie kwestionariusza. Tak było w przypadku sprawy krypt. „Daga”, gdzie możemy przeczytać: „Z wymienionym prowadzone było szereg rozmów profilaktyczno-ostrzegawczych jak również rozmów w celu typowo operacyjnym, jednak wszystkie nasze działania nie odnosiły należytego skutku. [...] był do końca agresywnym przeciwnikiem władzy ludowej. W dniu 24.01.1983 r. po załatwieniu wszystkich formalności wraz z żoną wyjechał czasowo do RFN, skąd w dniu 1.02.1983 r. wyjechał na stałe do USA. Z uwagi, że [...] wyjechał na stałe do USA proponuję kwestionariusz ewidencyjny krypt[onim] »Daga« złożyć do archiwum”⁵⁵.

Inaczej rzecz wyglądała w przypadku przekazania KE innej jednostce operacyjnej. Dochodziło do tego np. wtedy, gdy kontrolowana osoba zmieniała miejsce zamieszkania i meldowała się na pobyt stały w innej części kraju. W takim wypadku funkcjonariusz prowadzący sprawę najpierw musiał skontaktować się z właściwą terytorialnie jednostką operacyjną, która powinna sprawdzić, czy rzeczywiście figurant kwestionariusza zameldował się na pobyt stały na jej terenie. Jeżeli informacje takie się potwierdziły, funkcjonariusz dotychczas prowadzący sprawę przysyłał krótką charakterystykę kwestionariusza do nowej jednostki, gdzie po wyrażeniu zgody na przyjęcie sprawy do dalszego prowadzenia zostawała ona przekazywana. Dodatkowo kartą E-16 należało powiadomić o tym Biuro „C” MSW lub Wydział „C” KW MO/WUSW. Obowiązek zarejestrowania sprawy spoczywał na jednostce przyjmującej ją do dalszego prowadzenia.

Podsumowanie

Omawiane KE, zgromadzone w zasobie archiwalnym radomskiej delegatury IPN potwierdzają, że w spektrum zainteresowania SB mógł znaleźć się prawie każdy obywatel. W myśl obowiązujących przepisów kwestionariusze ewidencyjne zakładano bowiem nie tylko osobom, które w przeszłości sprzeciwiły się władzy ludowej lub

⁵⁵ Charakterystyka dot. Jana Gajdy s. Wacława objętego kwestionariuszem ewidencyjnym krypt. „Daga”, 15 VIII 1983, AIPN Ra, sygn. 05/412, s. 75.

były o to podejrzane, ale także tym, co do których padł nawet cień podejrzenia, że mogą taką działalność przeciwko systemowi PRL podjąć. Przeanalizowane akta dogłębnie pokazują cały mechanizm pracy funkcjonariusza od momentu stwierdzenia „zagrożenia”, przez zdobywanie informacji na temat konkretnego figuranta, aż do prób zneutralizowania jego ewentualnej działalności. Jeżeli jednak zamierzeń tych nie udało się osiągnąć, a „wroga” aktywność została potwierdzona, KE przekwalifikowywano na sprawę wyższej kategorii, głównie operacyjnego rozpracowania.

Z analizy zawartości radomskich jednostek kancelaryjnych tego typu spraw wynika, iż podstawą do założenia KE było uzyskanie sprawdzonych informacji o konkretnej osobie, świadczących o tym, że jej zachowanie bądź utrzymywane kontakty wskazywały na możliwość prowadzenia wrogiej działalności. Jeżeli fakt taki stwierdzono, podejmowano stosowne kroki w tej materii. Tym samym założenie teczki z kwestionariuszem ewidencyjnym następowało dopiero po uprzednim zebraniu przez funkcjonariusza operacyjnego pewnej ilości dokumentacji dotyczącej konkretnego figuranta i – co istotne – po podjęciu decyzji o jej rozpoczęciu przez naczelnika wydziału. Warto tutaj jednocześnie nadmienić, iż KE, podobnie zresztą jak większości wytwarzanym przez SB materiałom, nadawano wysoką klauzulę tajności – w tym przypadku „tajne specjalnego znaczenia”.

Badając radomskie kwestionariusze ewidencyjne pod względem ich zawartości, trzeba podkreślić, iż w swej strukturze są one niemal jednakowe. Każdy dokument posiadał w określonym schemacie charakterystyczne i ściśle sformalizowane elementy. Układ akt wewnątrz jednostki archiwalnej był dwuczęściowy. W części pierwszej kwestionariusz ewidencyjny posiadał spis zawartości, zawierający listę znajdujących się w nim dokumentów. Ich analiza wykazała, iż ułożone były one w teczce w większości przypadków chronologicznie, zgodnie z kolejnością zapisania w spisie zawartości. Dzięki temu możliwe jest zweryfikowanie, jakie z nich w obrębie poszytu uległy wybrakowaniu. W części drugiej teczki kwestionariusza ewidencyjnego znajdowała się dokumentacja właściwa, na którą składały się m.in. notatki służbowe, donosy osobowych źródeł informacji, różnego rodzaju raporty oraz komunikaty z obserwacji.

Biorąc pod uwagę ostatnią kwestię, dotyczącą okoliczności, w jakich dochodziło do zakończenia prowadzenia KE, należy stwierdzić, iż najbardziej powszechnymi motywami ich zamknięcia było:

zaprzestanie wrogiej działalności, niestwierdzenie wrogiej działalności, wyjazd za granicę, śmierć figuranta, przekształcenie w inną kategorię sprawy, np. operacyjnego rozpracowania. W tym ostatnim przypadku do takich sytuacji dochodziło wówczas, gdy w toku prowadzenia KE ustalono i bezspornie potwierdzono, że osoba rozpracowywana zajmowała się działalnością „przestępczą”. Jeżeli natomiast działalność ta została przez figuranta przerwana oraz przestała stanowić potencjalne zagrożenie dla bezpieczeństwa i porządku publicznego, a także wówczas, gdy istniała pewność, że w określonych sprzyjających warunkach nie zostanie ona przez figuranta na nowo podjęta, kwestionariusz mógł zostać zakończony po odbyciu z figurantem rozmowy ostrzegawczej.

Bibliografia / Bibliography

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Radomiu

sygn. 02/158; 02/160; 02/238, t. II; 02/349, t. II; 02/355, t. III; 05/84; 05/196; 05/280; 05/288; 05/412; 05/434; 05/542; 05/589; 05/705; 05/716; 05/896; 05/926, t. I; 05/950

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku

sygn. 0046/482; 508/9

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

sygn. 0045/86; 220/14; 0296/198, t. II; 01225/363; 01225/783; 1585/17088

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Dziennik Ustaw PRL 1975, 1983.

Instrukcja w sprawie szczegółowych zasad działalności operacyjnej Służby Bezpieczeństwa (Załącznik do Zarządzenia nr 00102/89 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 09 grudnia 1989 r.), [w:] Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989), oprac. T. Ruzikowski, Warszawa 2004, s. 142–159.

Zarządzenie nr 003/72 dyrektora Departamentu IV MSW w sprawie określenia kategorii osób, przeciwko którym powinny być prowadzone kwestionariusze ewidencyjne, a także obiektów i zagadnień, które należy objąć sprawami obiektoowymi, [w:] Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów, red. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017, s. 501–511.

OPRACOWANIA

- Aparat bezpieczeństwa w Polsce 1975–1990. Kadra kierownicza*, t. III, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008.
- Brzechczyn K., *Problem wiarygodności teczek i opartej na nich narracji historycznej. Kilka uwag metodologicznych*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, R. XX, nr 2, s. 53–77.
- Busse K., *Z agenturą nie czekamy na centralę – instrukcja pracy operacyjnej Wydziału Śledczego KW MO w Radomiu*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, R. XIX, nr 1, s. 517–534.
- Cenckiewicz S., *Znaczenie archiwaliów służb specjalnych PRL w studiach nad dziejami NSZZ „Solidarność”, [w:] „Solidarność” w imieniu narodu i obywateli*, red. M. Latoszek, Kraków 2005, s. 217–239.
- Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997.
- Graczyk R., *Tropem SB. Jak czytać teczek*, Kraków 2007.
- Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013.
- Kamiński Ł., *Lingua securitatis*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, R. III, nr 1, s. 209–216.
- Komaniecka M., *Pod obserwacją i na podsłuchu. Rzeczowe środki pracy operacyjnej w pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1990*, Kraków 2014.
- Komaniecka M., *„Technika operacyjna” Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1989*, „Dzieje Najnowsze” 2013, R. XLV, nr 2, s. 275–278.
- Krzysztofik M., Kutkowski A., *Komunistyczne organy bezpieczeństwa na ziemi radomskiej, [w:] Twarze radomskiej bezpieki. Katalog wystawy*, Lublin 2008, s. 9–24.
- Musiał F., *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków–Warszawa 2019.
- Musiał F., *Zamiast wprowadzenia: archiwalia komunistycznego aparatu represji, [w:] Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 38–56.
- Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008.
- Paczkowski A., *Archiwa aparatu bezpieczeństwa PRL jako źródło: co już zrobiono, co można zbadać*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, R. III, nr 1, s. 9–21.
- Piotrowski P., *Struktury Służby Bezpieczeństwa MSW 1975–1990*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, R. III, nr 1, s. 51–107.
- Pleskot P., *W cieniu centrali. Struktury pionu SB Komendy Stołecznej MO i Stołecznego Urzędu Spraw Wewnętrznych w latach 1975–1990*, Warszawa 2018.

Ruzikowski T., *Tajni współpracownicy pionów operacyjnych aparatu bezpieczeństwa 1950–1984*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, R. III, nr 1, s. 109–131.

Tylski K., *Zasady funkcjonowania ewidencji operacyjnej Służby Bezpieczeństwa*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2013, R. VI, s. 77–99.

NETOGRAFIA

<https://inwentarz.ipn.gov.pl/node/2547999?> (dostęp: 12 I 2024).

NOTKA O AUTORZE

Dr Konrad Słowiński – historyk, politolog, adiunkt w Katedrze Systemów Politycznych i Komunikowania Międzynarodowego w Instytucie Nauk o Polityce i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

Zainteresowania naukowe: historia społeczno-polityczna Polski, w szczególności zagadnienia dotyczące zbiorowej pamięci przeszłości i polityki historycznej, a także kwestii poruszających problematykę działalności „Solidarności” i podziemia solidarnościowego w okresie PRL.

konradslowinski@kul.lublin.pl